

International Multidisciplinary Research Journal

Golden Research Thoughts

Chief Editor
Dr.Tukaram Narayan Shinde

Publisher
Mrs.Laxmi Ashok Yakkaldevi

Associate Editor
Dr.Rajani Dalvi

Honorary
Mr.Ashok Yakkaldevi

Golden Research Thoughts Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Dr. T. Manichander

International Advisory Board

Kamani Perera
Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka

Mohammad Hailat
Dept. of Mathematical Sciences,
University of South Carolina Aiken

Hasan Baktir
English Language and Literature
Department, Kayseri

Janaki Sinnasamy
Librarian, University of Malaya

Abdullah Sabbagh
Engineering Studies, Sydney

Ghayoor Abbas Chotana
Dept of Chemistry, Lahore University of
Management Sciences[PK]

Romona Mihaila
Spiru Haret University, Romania

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Anna Maria Constantinovici
AL. I. Cuza University, Romania

Delia Serbescu
Spiru Haret University, Bucharest,
Romania

Loredana Bosca
Spiru Haret University, Romania

Ilie Pinteau,
Spiru Haret University, Romania

Anurag Misra
DBS College, Kanpur

Fabricio Moraes de Almeida
Federal University of Rondonia, Brazil

Xiaohua Yang
PhD, USA

Titus PopPhD, Partium Christian
University, Oradea, Romania

George - Calin SERITAN
Faculty of Philosophy and Socio-Political
Sciences Al. I. Cuza University, Iasi

.....More

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade
ASP College Devrukh, Ratnagiri, MS India Ex - VC. Solapur University, Solapur

Iresh Swami

Rajendra Shendge
Director, B.C.U.D. Solapur University,
Solapur

R. R. Patil
Head Geology Department Solapur
University, Solapur

N.S. Dhaygude
Ex. Prin. Dayanand College, Solapur

R. R. Yaliker
Director Management Institute, Solapur

Rama Bhosale
Prin. and Jt. Director Higher Education,
Panvel

Narendra Kadu
Jt. Director Higher Education, Pune

Umesh Rajderkar
Head Humanities & Social Science
YCMOU, Nashik

Salve R. N.
Department of Sociology, Shivaji
University, Kolhapur

K. M. Bhandarkar
Praful Patel College of Education, Gondia

S. R. Pandya
Head Education Dept. Mumbai University,
Mumbai

Govind P. Shinde
Bharati Vidyapeeth School of Distance
Education Center, Navi Mumbai

G. P. Patankar
S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka

Alka Darshan Shrivastava
Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar

Chakane Sanjay Dnyaneshwar
Arts, Science & Commerce College,
Indapur, Pune

Maj. S. Bakhtiar Choudhary
Director, Hyderabad AP India.

Rahul Shriram Sudke
Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore

Awadhesh Kumar Shirotriya
Secretary, Play India Play, Meerut (U.P.)

S. Parvathi Devi
Ph.D.-University of Allahabad

S.KANNAN
Annamalai University, TN

Sonal Singh,
Vikram University, Ujjain

Satish Kumar Kalhotra
Maulana Azad National Urdu University

GRT

डांगोरा : एका नगरीचा (2003) – त्र्यं. वि. सरदेशमुख

प्रा. गणपत हराळे

साहाय्यक प्राध्यापक व मराठी विभागप्रमुख,
गणपतराव आरवाडे वाणिज्य महाविद्यालय, सांगली

सारांश :-

‘डांगोरा : एका नगरीचा’ ही त्र्यं. वि. सरदेशमुख यांची सन 1998 साली प्रसिद्ध झालेली कादंबरी आहे. ‘बखर : एका राजाची’ (1972), ‘उच्छ्रद’ (1998) आणि ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ (1978) या तिन्ही कादंबऱ्या ‘साईखेड’ नावाच्या छोट्या नगरीशी जोडलेल्या आहेत. या तिन्ही कादंबरीत्रयीने इ. स. 1910 ते इ. स. 1960 हा कालावधी व्यापलेला आहे. ‘डांगोरा एका नगरीचा’ मधील कहाणी म्हणजेच ‘बखर : एका राजाची’ या कादंबरीचा पुढला प्रवास आहे. ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ या कादंबरीत इ. स. 1922 ते इ. स. 1929 या कालवधीत साईखेड या संस्थानाने भोगलेल्या अनुभवांची कहाणी आहे. इ.स. 1910 ते इ.स. 1922 या काळातील साईखेडचा राजा रघुवीरसिंहाची कहाणी संपल्यानंतर साईखेड या नगरीची कहाणी सुरु होते. महाराष्ट्र कर्नाटकाच्या सीमेवरील एका लहानश्या मराठी संस्थानातील ही गुंतागुंतीची कथा इ. स. 1922 ते इ. स. 1929 च्या दरम्यान घडत असली तरी त्यातील सुष्ट व दुष्टांच्या संघर्षाचे परिमाण हे आजही प्रस्तुत आहे. दरबारी राजकारणातील नीति-नियम धाब्यावर बसविणाऱ्या हडेलहप्पी व दुष्ट कारस्थानांची भयकारी छाया जेव्हा सर्व संस्थानाला ग्रासू लागते. तेव्हा सारे सरळमार्गी लोकही आक्रसून थंड पडतात आणि दुष्टांची आक्रमक चलाखी अशी की नियतीचे फासेही ते आपल्याच बाजूने पाडून घेतात. अनेकविध स्वभावधर्मांच्या असंख्य पात्रांचा विशालपट असलेली ही भव्य कादंबरी सरदेशमुखांच्या ‘बखर : एका राजाची’ या गाजलेल्या कादंबरीच्या पुढचा दिपवून टाकणारा वाङ्.मयीन प्रवास आहे. सरदेशमुखांनी ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ या कादंबरीतून मराठी वाचकांपुढे मानवी नीचतेच्या चिवट आक्रमकतेचे नवेच भयावह दालन उघडलेले आहे.

प्रास्ताविक :

एका संस्थानातील राजकारणाची संयत, सूक्ष्म, जात-धर्मनिरपेक्ष आणि कलात्मक उकल करणाऱ्या ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ या कादंबरीच्या तोडीची दर्जेदार ‘राजकीय कादंबरी’ मराठीत दुसरी पहावयास मिळत नाही. या कादंबरीत स्वातंत्र्यपूर्व काळातील संस्थानी राजकारणाचे आणि समाजस्थितीचे चित्रण आलेले आहे. इंग्रजी सत्तेच्या वर्चस्वामुळे स्वतंत्र कर्तृत्वाला आणि पराक्रमाला वाव नाही. राज्याचे स्वतंत्र अस्तित्व सुद्धा धड नीट नाही. अशा नाममात्र परिस्थितीत ही माणसे भोगविलास, हेवेदावे, आणि क्षुद्र कटकारस्थाने यात रंगून गेलेली आहे. आधुनिकतेचा स्पर्श नसलेली त्यांची प्रजा मात्र अजूनही देवदेवस्की, जादूटोणा असल्या मध्ययुगीन मानसिकतेतच जगत होती. साईखेड या संस्थानात घडणाऱ्या या कथेतून मानवी भावभावनांचे आणि सुष्ट शक्तीवरील दुष्ट शक्तींच्या विजयाचे एक शोकात्म नाट्यरूप धारण करते. राजेपणाची झूल बाजूला ठेवून माणूस म्हणून जगायची इच्छा धरणाऱ्या, प्रेमाचा भुकेला राजा रघुवीरसिंह यांच्यासारखा एक कलासक्त माणूस राणी दमंयतीच्या कुटील नीतीपुढे हतबल ठरतो. त्याची ही कुतरओढ आत्महृत्येत परिणत होते. संस्थानी वातावरण, इंग्रजांचा हस्तक्षेप, त्यांची कुटील संधिसाधू धोरणे, एतदेशीयांचे अडाणीपण इत्यादी अनेक बाबींचे या कादंबरीमधून आलेले चित्रण हा तत्कालीन काळाचा वाङ्.मयीन दस्तऐवज आहे.

विसाव्या शतकाचं दुसरं, प्राय : तिसरं शतक हे या काल्पनिक कादंबरीच्या पाठीशी आहे. ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ मधील पात्रे, प्रसंग आणि स्थळे पूर्णपणे काल्पनिक असून वास्तवातील कोण्या हयात वा दिवंगत व्यक्तींच्या चरित्रांशी त्यांचे साम्य केवळ योगायोगाने असण्याचा संभव आहे. खुद्द लेखकानेच ‘मनोगता’ मध्ये या काळाचा मार्मिक संदर्भ पुरविलेला आहे. त्र्यं. वि. सरदेशमुख म्हणतात – ‘इ.स. 1920 ते इ.स. 1930 या दशकात एकूण मराठी मुलुखात सामाजिक परिवर्तनाला कारण होणाऱ्या काही महत्वपूर्ण घटना होऊन गेल्या. त्यांनी मराठी जाणिवेला एक जागेपण आणि विकसन दिले. तरी इतिहासाचे यथार्थ आलोचन आणि तदनुसार सम्यक वर्तन यांच्या अभावी एक मूढता आली आणि एकूण सामाजिक प्रगतीचा झोक गेला.’

‘साईखेड’ या काल्पनिक संस्थानातील घडामोडींचे सखोल तपशीलवार, विराट आणि भयावह चित्र ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ मध्ये पहावयास मिळते. साईखेड्याच्या मनस्वी राजाच्या आत्मघातानंतर राणीला नजरबंद करून काही मुजोर, सत्तांध व पिसाट अधिकारी वर्गाने या संस्थानावर फिरवलेल्या वरखंट्यांचे व त्यात भरडल्या गेलेल्या सात्विक प्रजाजनाचे मूक रुंदन या कादंबरीत पहावयास मिळते. ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ ची सुरुवात –

“करा रे हाकारा
पिटा रे डांगोरा
नगरात कोणी उपाशी ? तापाशी ?
उपाशी नाही, तापाशी नाही ...
माळ्याचा मळा पिकला आहे
विहिरीला पाणी लागलं आहे !
सूर्यनारायण जेवायास बैसले
पहिल्या घासास केस लागला !
अग अग, कोण्या पापिणीचा केस हा ?
पापिणी नाही. स्वामिनी नाही
राजाच्या राणीला दळिंदर आलं आहे ...
न्हाली नाही, ल्याली नाही
अंधारकोन्यात बैसली आहे !” (पृ.103)

या डांगो-याने कादंबरीची सुरुवात झालेली आहे. या डांगो-यातून कादंबरीचे मुख्य सूत्र नेमकेपणाने सूचित होते.

कादंबरीचा आरंभ व देसाई आदि मंडळींवरील खटल्याचे प्रसंग अधिक चित्तवेधक ठरले आहेत. अर्थातच त्यात पात्रांच्या मानसचित्रणावर अधिक जोर दिलेला आहे. संत वाहणाऱ्या ‘त्या’ काळाचा पट अधिक मुखर, अधिक प्रशस्त व गतिमान झालेला आहे. तेथील जातीय हेवे-दावे, राजकारणग्रस्त मने ताकदीने मांडली गेलेली आहेत. अनाचार, कुटीलता विकारवशात, लाथाळ्या, लाचखोरी, दंडुकेशाही, व्याभिचारित्व आणि दमनसत्र यांचे प्रभावी चित्रण सामर्थ्याने ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ मध्ये रेखाटलेले आहे. या कादंबरीत अधूनमधून समकालीन राजकीय वास्तवाची पेरणी केलेली आहे. या साइखेड्याच्या शब्दरूपाला नामवंत चित्रकार बाळ ठाकूर यांच्या वेधक अन् सूचक मुखपृष्ठांची आणि रेखाटनांची उत्तम साथ लाभलेली आहे. ‘डांगोरा’ च्या निमित्ताने वर्तमानात लपलेल्या भूत – भविष्यांचा ‘मानवीय’ शोध आपल्याला अंतर्मुख करतो हे या कादंबरीचे फलित आहे.

साइखेडेची कहाणी सांगताना वास्तवातल्या संस्थानाची निसर्गरूपे व त्यातील विविध छटांचा वापर सरदेशमुखांनी वातावरणनिर्मितीसाठी व त्या बरोबरच पात्रांच्या मनोवस्थांचे प्रभावी दर्शन घडविण्यासाठी केले आहे. या कादंबरीतील थेट निवेदनपद्धतीचा वापर वाचकांच्या मनाला भिडणारा आहे. पात्रांच्या बहिरंगासह काही ठिकाणी पात्रांच्या ‘स्वागता’ मधूनही अंतरंगाचे दर्शन घडविलेले आहे. बऱ्याच ठिकाणी ‘पलेश बॅक’ पद्धतीचा वापर केलेला आहे. दुष्ट पात्रांची पाताळयंत्रि कारस्थाने, सुष्ट पात्रांच्या संघर्षातील तत्त्वशरण अगतिकता आणि सामान्य नागरिकांची घडणाऱ्या घटनांनी झालेली दिड, मूढ अवस्था या साऱ्यांसह साइखेडे जिवंत आणि हतबलही होते. ‘साइखेडे’ या नगरीची कहाणी वाचकाला अंतर्गामी हलवून सोडणारी आणि अस्वस्थ करणारी आहे. ऐतिहासिक, सामाजिक, राजकीय घडामोडींच्या पार्श्वभूमीवर साइखेडे नगरीच्या जीवनातील सापेक्ष अशी लहानमोठी वादळे, चक्रवात आणि साइखेड्याच्या भूगर्भात खदखदणारा लाव्हा या साऱ्यांचे एक अद्वितीय रसायन म्हणजे ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ ही कादंबरी आहे. राजाच्या मृत्युनंतर साइखेडमध्ये जी कटकारस्थाने शिजली, अनीती, भ्रष्टाचार यानी सत्त्वाला, शिवाला आपल्या हैदोसाने कसे त्रस्त आणि परास्त केले त्याचे कथानक ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ मध्ये आलेले आहे.

‘डांगोरा : एका नगरीचा’ च्या सामर्थ्याविषयी कविवर्य चंद्रभूषण कुलश्रेष्ठ म्हणतात – ‘डांगोरा’ या कादंबरीचे शारीररूपे, सुडौल, नीटनेटके, रेखीव आणि बलवान आहेत. त्याहून कादंबरीचे आत्मिकरूप – म्हणजे कादंबरीतून होणारे जीवनदर्शन, तत्त्वचिंतन, मानवी जीवनाचा आध्यात्मिक पातळीवर घेतलेला वेध हे अधिक तेजस्वी, चैतन्यशील आणि वाचकांना वैचारिक पोषणमुल्ये देणारे आहे. दोन्ही अर्थाने यशस्वी होणाऱ्या दुर्मिळ कादंबऱ्यांमध्ये ‘डांगोरा : एका नगरीचा’ या कादंबरीचा अग्रक्रमाने समावेश करावा लागेल.

‘डांगोरा : एका नगरीचा’ या कादंबरीचा पहिला भाग म्हणजे ‘बखर : एका राजाची’ या कादंबरीचे सारांशात्मक निवेदन आहे. ‘डांगोरा’ मध्ये राणी अधिकच एकाकी झालेली आहे. ब्रिटिश सरकारने कॅप्टन पॉटिंजरची साइखेड्याचा प्रशासक म्हणून नेमणूक केलेली आहे. त्याची सरबराई करून केशवभट आणि दौलतराव यांची सुटका करवून घेण्यात राणीसाहेब यशस्वी होतात. राणीसाहेबांना हा सल्ला गुप्त खलित्यातून परागंदा झालेला फौजदार घोरपडे यांनी दिलेला आहे. क्रीडाप्रिय आणि रंगेल पॉटिंजरच्या तैनातीचे चोचले पुरविणे हा राजवाड्याचा नित्यधर्म होऊन बसतो. राणीच्या असह्यपणाचा फायदा घेवून राणीसाहेबांच्या वाईन सेलरचा ताबा तो मिळवितो. संस्थानच्या खजिन्यातून मिळणारा तनखा त्याची जँहागीर बनते. राणी दमयंती त्याच्याकडून राजे रघुवीरसिंहानी कैदेत टाकलेल्या केशवभटाची रीतसर सुटका करवून घेते आणि दौलतरावाला कैदेतून पळून जाण्याची संधी देण्यात येते. ब्रिटिश सरकारचे प्रतिनिधी हिंदुस्थानात कोणत्या धोरणाने काम करीत असत त्याचा नमूना सहज पहावयास मिळतो. पॉटिंजर आणि घोरपडे यांच्या भेटीचा प्रसंग या दृष्टीने महत्त्वाचा आहे.

घोरपडे यांचा साइखेड संस्थानात इन्स्पेक्टर जनरल कमांडर हंबीरराव यांचे असिस्टंट चिफ इन्स्पेक्टर म्हणून झालेला पुनर्प्रवेश हा ‘डांगोरा’ मधील साइखेड नगरीच्या दुर्दैवाच्या ललाटलेखाचा आरंभ आहे. केशवभट, दौलतराव, घोरपडे आणि त्यांच्या सहाय्याला बखले, खासनीस, थोरात अशा खलांचे जमलेले षटक ही मंडळी माधवराव देसाई, सर्जेराव, सोमशेखर, जाधव, नानाचंद शेट यांच्या विरुद्ध कपट – कारस्थानांना सुरुवात करतात. खलप्रवृत्तीच्या माणसांचे अत्यंत सूक्ष्म चित्रण हा या कादंबरीचा एक विशेष आहे. शिवाय सात्त्विक प्रवृत्तीच्या माणसामधील गाफिलपणा आणि आपल्या प्रामाणिकपणाचा अहंकार असे दोष कसे घातक ठरतात त्याचे प्रत्यंतर जीवनातील कटुसत्य स्पष्ट करणारे आहे. फौजदाराने गोपाळ दुमालदाराची हत्या करवून माधवराव देसाई यांना जबाबदार धरवा यासाठी केलेले कपट कारस्थान, फौजदाराची व्यक्तिरेखा अधम प्रवृत्तीचे पातळयंत्रि पात्र उभे करणारी आहे. देसाईच्या समर्थकानाही फौजदार मुळीच दया दाखवत नाहीत.

सुष्ट-दुष्ट, सात्त्विक – तामसी, नीतिमान – अनीतिमान, प्रामाणिक – भ्रष्टाचारी अशा ठळक विभागणीमध्ये या कादंबरीतील महत्त्वाची पात्रे मोडतात. या कादंबरीत अनेक व्यक्तिरेखा आहेत. परंतु त्यातील काही व्यक्तिरेखा अतिशय ठसठशीत उतरलेल्या आहेत. राजे रघुवीरसिंह, त्यांची दुर्दैवी राणी दमयंतीदेवी, सत्तामद काबीज करून इतरांच्या उरावर बसणारे सर्वसर्वा पुलिस-सुपरिटेण्डेंट बाजीराव घोरपडे, प्रामाणिक आणि कर्तव्यदक्ष अधिकारी माधवराव देसाई, साइखेड्याचे सच्चे जागले ‘ज्योतिप्रकाश’ चे संपादक शंभूराव जाधव, प्रतिपक्षाला चाणाक्ष बुद्धीने अवाक करणारे बॅरिस्टर चंद्रसेन सुभेदार, त्यांना साथ देणारी कुशल अन् लोभस व्यक्तिमत्त्वाची राजस, तिच्यात गुंतलेला अरविंद. अशा अनेक व्यक्तिरेखा या कादंबरीत साकार झालेल्या आहेत. सरदेशमुखांनी या सर्व व्यक्तींच्या बाह्य रेखांकनापेक्षा त्यांच्या आंतरिक चित्रणावर अधिक भर दिलेला आहे. याशिवाय वली मुस्तफा, जंगलनाथ, शेख बुरहानउद्दीन अशा वली नाथांच्यासह महालिगाप्पा, सोपानबुवा

शिराळकर टोपडेबुवा इत्यादी मंडळींच्या कहाण्या चित्तवेधक असून त्या त्यांच्या आत्मशक्तीचा वेगळा क स सांगणाऱ्या आहेत.

इंग्रजी राजवटीचे जनमनावर असणारे दडपण, नगरीच्या फौजदाराची दहशत, राणीची दुर्दशा, नैतिकतेवर अनैतिकतेचा दरारा यातून उभी राहणारी साईखेड या नगरीच्या दुर्दैवाची कहाणी आणि सज्जनांची झालेली दुरावस्था, नगरीत माजलेले अराजक मनाला विषण्णे करणारे आहे. नगरीत अत्याचाराचा धुमाकुळ घालणाऱ्या घोरपडेची कपटबुद्धी कमालीची तीक्ष्ण आहे. त्यामुळे राणीला नजरबंद अवस्थेत ठेवण्यात तो यशस्वी होतो. बखले, थोरात आणि खासनीस यांच्या सहकार्याने नगरीचे दुर्दैवच उभे करतो. राणी दमयंती हे सर्व कादंबरीभर निष्क्रिय झालेल्या, घोरपडेसारख्या कावेबाजाने आपल्या कपटवाणीने जेरबंद करून टाकलेल्या नगरीच्या प्रमुख सत्ताधीशाचे रूप सूचक आहे. विशेषतः शेवटी घोरपडेच्या भेटीतील तिची अवस्था करुणाजनक आहे. पण देसाई, घाटगे, नानाचंद सारख्यांच्या दुःखास अप्रत्यक्षपणे तीच कारणीभूत आहे हे विसरता येत नाही.

कुटील, बेमुर्वतखोर, कारस्थानी फौजदाराच्या कपटकैचीत सापडलेल्या माधवराव देसाईवर चाललेला खटला सरदेशमुखांनी व्यवस्थित उभा केलेला आहे. जबान्या, साक्षीपुरावे, माफीचा साक्षीदार इत्यादी गोष्टी रीतसर आणि त्यावेळच्या कायदेकानूनाप्रमाणे आलेल्या आहेत. बॅरिस्टर चंद्रसेनने घेतलेल्या उलट तपासणीतून चंद्रसेनचे वकिली कौशल्य व तीक्ष्ण बुद्धी दिसून येते. राजस – अरविंद आणि राजस – चंद्रसेन यातील परस्पर भावनांचे दर्शन तरलतेने घडत जाते. कोर्टांमधील जबान्या व उलट तपासण्यासाठी काही ठिकाणी सरदेशमुखांनी प्रश्नोत्तरांच्या ऐवजी 'नाट्यछटात्मक' भाषेचा उपयोग चातुर्याने व परिणामकारक रितीने केलेला आहे.

सरदेशमुखांची शब्दकळा आणि भाषाशैली ही कधी भेट आशयाला भिडणारी तर कधी तिरक्या बाणांनी लक्षवेधी करणारी आहे. उदाहरणार्थ :- 'अशा रीतीनं मुल्क राणीचा, अंमल परधानजींचा, हुक्म फौजदाराचा असा मामला साईखेडात पाय रोवून बसला.' अशा एका वाक्यात फौजदार घोरपडेनी राज्यात माजवलेल्या अराजकाचे वर्णन केलेले आहे.

संदर्भग्रंथः

1. सरदेशमुख त्र्यं. वि., 'डॉंगोरा : एका नगरीचा' मौज प्रकाशन गृह, मुंबई – 04, पहिली आवृत्ती – एप्रिल – 1998

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ International Scientific Journal Consortium
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- EBSCO
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Golden Research Thoughts
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.aygrt.isrj.org